

Религия и сексуалност – еросът на Сребърния век

Religion and sexuality – the eros of the Silver Age

Нина Иванова Димитрова

Nina Ivanova Dimitrova

Институт по философия и социология – БАН, e-mail: ninaivdimitrova@abv.bg

Текстът дискутира един от ярките феномени в духовната атмосфера на руския Сребърен век – утвърждаването на еротичните изживявания като път към Бога и към земно безсмъртие. Обсъждани са някои от най-характерните за епохата нагласи, присъщи на част от тогавашната интелигенция, споделяни на провежданите в началото на ХХ век срещи с представители на клира. Като емблематичен пример е посочен експериментът, предприет от трима философстващи литератори – Дмитрий Мережковски, Зинаида Гипиус и Дмитриий Философов, за създаване на нова религия, основана на амбицията за освещаване на света (с неговата плът – цялата материална и духовна сфера на човека) и отхвърляне на монашеското отвращение от него. В статията е разгледан и лансираният от Николай Бердяев идеал за андрогинността на човека; идеал, водещ до победа над раждането и смъртта.

Заключението представя провала на замислените нови религиозни форми, призвани да надмогнат сексуалния аскетизъм, доколкото отново го предполагат. Плод на желанието за развлечение, тези религиозно-утопични експерименти имат и сериозни последици – декаданс вместо ренесанс, женофобия вместо идеал за Вечна женственост, и т.н., които хвърлят сянка върху среброто на века.

Ключови думи: Сребърен век, еротика, религия, „нова църква“, Дмитрий Мережковски, Зинаида Гипиус, Николай Бердяев, религиозно-сексуален утопизъм

The text discusses one of the bright phenomena in the spiritual atmosphere of the Russian Silver Age – the affirmation of erotic experiences as a path to God and to earthly immortality. Some of the most characteristic attitudes of the era, inherent in a part of the intelligentsia of the time, shared at the meetings held at the beginning of the 20th century with representatives of the clergy, are discussed. As an emblematic example, the experiment undertaken by three philosophizing writers – Dmitry Merezhkovsky, Zinaida Gippius and

Dmitry Filosofov, to create a new religion based on the ambition to sanctify the world (with its flesh – the entire material and spiritual sphere of man) and reject of the monastic abhorrence of it. The article also examines the ideal of human androgyny launched by Nikolay Berdyaev; an ideal leading to victory over birth and death.

The conclusion presents the failure of the imagined new religious forms, called to overcome sexual asceticism, insofar as they again presuppose it. Fruit of the desire for entertainment, these religious-utopian experiments also have serious consequences – decadence instead of renaissance, misogyny instead of the ideal of Eternal Femininity, etc., which cast a shadow on the silver of the century.

Keywords: Silver Age, erotica, religion, "new church", Dmitry Merezhkovsky, Zinaida Gippius, Nikolai Berdyaev, religious-sexual utopianism

Въпросът за пола и любовта има централно значение за цялото наше религиозно-философско и религиозно-обществено миросъзерцание.
Н. Бердяев. Метафизика на пола и любовта

В началото на XX век представители на руската интелигенция инициират движение, насочено срещу ретроградността на „историческото“ християнство. Начинанието може да се разглежда и като своеобразна ранна версия на католическото „аджорнаменто“, доколкото една от целите е привездането на официалната религия в съзвучие с актуалната действителност. По-важен обаче е не толкова стремежът за осъвременяване, модернизиране, колкото желанието за промяна в отношението към света, за религиозно *оправдание и осветение* на многобройните му vyplъщения в материалната и духовната култура, т.е. във всички сфери на човешко творчество. Това движение, обявило се за религиозен ренесанс, обръща основната посока от „Не обичайте света, нито това, което е в света“ [1] в призив не дори към компромис или примирение със света, а директно за любов към него – любов, сдвоена с тази към Бога. Думите на Бердяев са показателни: „Да се обнови християнството чрез връщане към старото, към аскетичното отрицание на историята и света е невъзможно. Навлизаме в епохата на световна религиозна криза и развитието на религиозното съзнание може да

продължи единствено във връзка с положителното обръщане към историята и света. Религиозната мисия на нашата епоха не е вече отричането на историята, а новото ѝ утвърждаване; не е отричането на света, а новото му утвърждаване“ (Бердяев 1908: 458 – 459). Посланието е, че светът може и трябва да бъде обичан и освещаван.

Тези въпроси са поставяни и решавани на прочутите Религиозно-философски събрания (проектът за които е предложен от Зинаида Гипиус (вж. Пахмусс 1975: 291)), провеждани от интелигенцията заедно с представители на Църквата в първите години на XX век, с презумпцията, че противоречието между светоотхвърлящата и светоприемащата страна на християнството все още не е получило удовлетворително решение. Конкретно по въпросите на пола разпространено става мнението, че там провалът на „историческото християнство“ е най-голям, доколкото „трагедията на пола е най-страшното в живота, половата любов не може да бъде оставена на произвола на съдбата, тя се нуждае от религиозно освещение и религиозна организация“ (Бердяев 1999: 217).

Според интелигентските нагласи християнството трябва да обхване *света* изцяло – с неговата плът, пол, общественост. Светът е призван да бъде обект на вечна любов – „небето“ и „земята“ могат да бъдат обичани едновременно, както твърди един от емблематичните автори на Сребърния век, Дмитрий Мережковски. Новото християнство е мислено като основано върху единството на тези противоположности – така то става разбиращо, толерантно, стимулиращо, опрощаващо, освещаващо. Доминиращите тогава интелигентски нагласи предвиждат преображение на религията едновременно с това на човека. Замисълът на проведените в началото на века Религиозно-философски сбирки е да покаже/докаже светоприемащата същност на християнството като религия, да я представи и като *човешка*, т.е. приемаща и утвърждаваща всичко, включващо се в понятието *Плът* (от концепцията на Мережковски). В спомените си историкът Сергей Зенковски споделя как основната идея на групата на Мережковски – изказана от проф. Валентин Тернавцев на първото от тия събрания, 29 ноември 1901 г., е било твърдението, че „възраждането на Русия може да стане на религиозна основа“ и че „настъпва времето да се открие съкровената в християнството *правда за Земята*“. Лансирано е било и твърдението, че „църквата включва далеч не единствено задгробния идеал“, както и че „дошло е вече времето всичко небесно и земно да бъде съединено под ръководството на Христос“ (вж. Зенковский 1975: 283).

Периодът на активно общуване между църковните дейци и интелигенцията не продължава дълго – сбирките са забранени от Синода през 1903 г., а ефектът от забраната е усилването на тяхната популярност – получените политически нюанси религиозно-философски въпроси са предизвиквали все по-голям интерес.

Успешната реализация на обрата в интелигентските нагласи за общественото значение на религията е предшествана от разнообразни интелектуални и духовни течения. До преосмислянето на представите за отношението на християнството към *света* водят множество (понякога и противоречащи си една на друга) традиции, идеи или духовни практики. Такъв е например мистичният опит на Владимир Соловьев в съприкосновението му с Вечната Женственост; опит, ентузиастично споделян от епигоните на философа в началото на века. Представителите на символизма, един от ярките феномени в атмосферата на Сребърния век, приземяват и буквализират отвлечените разсъждения на философа, превръщайки ги в житейска практика, особено в областта на еротичните изживявания. Утопиите на Соловьев са приемани като директно указание за пълно обединение, сливане между живот и творчество.

Към предпоставките за обрата в отношението към религията се включва и осъществената от Василий Розанов „полова деконструкция на християнството“, по изразу на Вадим Штепа (Штепа 2001). (Въпреки че Розанов, апологет на плодовитостта, сексуалната любов, семейството и брака, отхвърля християнството именно заради присъщата му полова аскеза, той категорично не приема и еротичните утопии на *новите християни*.) Разнообразието от мнения е изключително и изброяването на импулсиращи съпротивата срещу „историческото християнство“ течения може да продължи, но по-подробно проучване би излязло извън рамките на този кратък текст.

И така, позитивизмът, господствал дотогава в западната мисъл и със силно влияние и в руската, е в отстъпление, а позициите му в Русия заема религиозната философия. Заслуга за това отстъпление специално в интелектуалната ситуация на Русия изследователите сочат основно влиянието на Соловьев (неговата борба срещу позитивизма и неудовлетвореността му от философския материализъм като цяло); влияние, довело до смяната на философската тенденция. Бердяев предлага лаконичната формула: „Владимир Соловьев победи Чернишевски“ (Бердяев 1946: 221). За сериозните наблюдатели на епохата обаче тази победа се случва някак лесно и повърхностно, в игрови порядък. Показателна е иронията на Семьон Франк, който казва, че стига само от интелигентската руска душа да се извади Маркс и атеизмът и на

тяхно място да се постави Йоан и апокалиптичната религия, и духовното преобръщане става факт (Франк 2001: 22).

Участниците в общия интелектуален кипеж имат съзнанието за бързо приближаващ се исторически хоризонт, за настъпващи грандиозни промени, за извършваща се религиозна революция, в която са непосредствено въввлечени, едновременно с усещането за недействителност/театралност на случващото се. Отново по думите на Семьон Франк: „Никога умственият живот не е бил външно толкова кипящ, както сега, никога мисълта не е била толкова радикална и свободно-дръзнавена и никога не е било така осъзнавано (макар и неотчетливо), както сега, че всичко това е играчка, забава, плод на безделие, изкуствено съчинени работи...“ (Франк 2001: 22).

Религията, придобиваща особено значение в нагласите на немалка част от интеллигентската прослойка, се превръща в *модно явление*, заниманията с нея стават въпрос и на престиж. Както посочва философът и литературен критик Владимир Базаров, „От времената на масонското движение от първата половина на царуването на Александър I никога досега религията не е била толкова на мода сред руската „прогресивна“ интелигенция, както в наши дни. „Ново религиозно съзнание“, „мистичен опит“, „докосване до други светове“ – ето термините, мяркащи се из нашата преса почти толкова често както „ваксинация срещу холера“, „мероприятие на г-н Шварц“, „конституционна Турция“ и тем подобни...“ (Базаров 2001: 36).

Преосмислянето на значението на религията в обществения живот е свързано с намиране и утвърждаване на нови нейни форми – алтернативно християнство, актуализирано езичество (народни вярвания), синтез между всички тях и т.н. Общият знаменател на тези неистови търсения е *религия с човешко лице* (изразът е буквално използван в изказвания и на Мережковски, и на близки до него автори). Мережковски и неговите съмишленици – *петербургските неофити*, са активни и упорити в начинанието си, а значима роля в процесите на смяна на религиозните нагласи изиграва списание „Нов път“.

Друга важна тенденция – засиленият интерес към въпросите на пола, бележи края на XIX и началото на XX век в европейски мащаб; тя получава особен отзвук по същото време и в литературоцентричната култура на Русия. Интересът в настоящия текст е насочен към пресечните точки на двете емблематични за Сребърния век тенденции – от една страна, обратът към религията и търсенето на нови, „жизнени“ религиозни форми; от друга – поставянето на въпроса за пола като основен в извършващата се духовна и интелектуална революция. Част от неповторимата си

атмосфера Сребърният век дължи именно на това сдвояване на религия с еротика – обстоятелството, че *на еротичните изживявания се гледа като на път към Бога*. Продължавайки идеите от „Оправдание на доброто“ и най-вече от „Смисълът на любовта“ на Владимир Соловьев (тази кратка творба се превръща в отправна точка за множество проекти на Сребърния век), поети-символисти, религиозни „естественици“, „космисти“, философи-мистици и богослови, представители на артистичния авангард и т.н., сближават и дори отъждествяват еротичната с божествената сфера. За убедителност на твърденията относно изключителността на тази човешка сфера религиозните революционери често използват *доказателство от противното*: от нейното отрицание произтича и отрицанието на *света*. Както казва Дмитрий Мережковски в известното си произведение „Не мир, но меч“ (1908), „Полът е най-огнената точка, най-реалното, а същевременно *мистично утвърждаване на битието в Бога*; следователно отрицанието на пола е най-реалното, същевременно мистично отрицание на този свят“ (Мережковский 1912: 73). А с утвърждаването на представата за *свато сладострастие* стремежът за съчленяване на религия с еротика достига кулминация. Полът е мислен акто религиозно „оправдан“, защото чрез и през него преминава пътят, водещ човека до Бога и осигуряващ личното му безсмъртие. *Религиозният сексуализъм* става запазена марка на Сребърния век; от него са проникнати характерните за периода религиозни утопии, смесващи емпиричния и метафизичния, човешкия и божествения ред, с цел *чрез пола* да се стигне до Бога.

Необичайните и направо екзотични предложения за обожение чрез разнообразни еротични изживявания намират широк отзвук и тогава, и днес. Съвременната изследователка Елена Шахматова например прави аналогия с тантризма – според нея във възприятието си на еротичното Сребърният век напомня тази религиозна традиция, в която любовта е разбрана като космически акт, осъществяващ момента на единение с Универсума и постигане на пълно духовно освобождение от пътя на разсъдъка (вж. Шахматова 2020: 68).

Необичайни са и конкретните форми на връзката религия – еротика. Литературата върху еротичната тема в руската религиозно-философска мисъл е твърде обширна[2], но интересът тук не е върху самоцелното изследване и представяне на характерните за Сребърния век еротични предложения (или описание на разнообразието в съответните практики), а върху връзката им с възнамеряваното духовно обновление, със стремежа за тотално преображение на света.

Аспект на тази връзка, явяващ необичайността на новите религиозно-еротични форми, е отхвърлянето на физическия им аспект – браковете са замисляни като духовни и категорично отричащи биологичния нагон за продължение на рода. Особено силно е в това отношение една разпространена тогава нагласа относно влечението към половия акт като влечение към смъртта, респективно за надмогване на физическата страна на любовта. Нея руският религиозен утопизъм – в лицето на Николай Фьодоров и грандиозния му план за съживяване на мъртвците (и възкресение на човешкия род), на приближаващия се до *новото религиозно съзнание* Владимир Соловьев[3], а и на следващия ги Бердяев в гностичната му погнуса от *плътта*, – смята за животински остатък. За тези автори половата стихия е присъща изключително на жената, олицетворение на прокреативния принцип и съответно – явяваща се пречка към безсмъртието. Руските утописти обявяват война на женско-природното, оказват се значително по-радикални от западните си колеги в критиката си на „женските“ природни сили, на първо място – на раждането, както посочва Татьяна Осипович (Осипович 1998: 180), а най-ясно това е изразено в категоричната разлика, прокарвана от тях между Вечната Женственост и обикновената женскост. Търсената нова женственост – тази, която ще се вписва в *новото християнство*, е нераждащата, отхвърлящата майчинството. Наистина, Бердяев по-късно, вече в емиграция, избягва да е толкова откровен относно схващанията си за *жената-пол*, жената – изцяло въплъщение на природната стихия. (Познати са от „Смисълът на творчеството“ думите му, че „Жената извън връзката с мъжкото не би била напълно човек, в нея е прекалено силна тъмната природна стихия, безличната и безсъзнателната. В женската стихия, отделена от мъжката, няма личност“ (Бердяев 1994: 179)). И все пак, тъй като тези вайнингериански тип твърдения са екстремни дори за *новите християни*, Бердяев предлага алтернативната им религиозна версия – според него на преображение/безсмъртие подлежи цялостният човек, т.е. образът и подобие на Божие са не мъжът или жената поотделно, а цялостният – андрогинен – човек, *юношата–дева* (вж. Бердяев 1994: 179). Руският философ (когото богословът Емил Брунер определя като „най-видния апологет на гностичния мит за андрогинизма в наше време“ (Bruner 1947: 348)) смята андрогинността изобщо за емблема на епохата на религиозно-сексуалната революция. Ето какво казва той пак в знаменитата си книга „Смисълът на творчеството“ (1916): „Никога още не са били така разпространени всякакви отклонения от „естествения“, раждащия пол, никога не е имало толкова усещане и осъзнаване на бисексуалността на човека. „Естествените“, твърди граници на мъжкото

и женското избледняват и се смесват. Това, което обикновено се възприема като „извращение“ на пола, придобива по-изтънчен и дълбок смисъл. И постановката на въпроса, дали раждащият, родов пол с неговия сексуален акт е нормален и естествен във висшия смисъл на думата, съвсем не изглежда невъзможна“ (Бердяев 1992: 75-76). Освен с девствен брак между две андрогинни личност, философът възнамерява да надмогва физическата страна на половите отношения и чрез творчество. В последна сметка бъдещият човек нито ще се съвокуплява, нито ще ражда, затова ще е безсмъртен, но още в плана на отсамното, емпиричното.

Идеалът за андрогинност е важен белег на еротичните проекти на Сребърния век. Дмитрий Мережковски е в същата тоналност, съзирайки прекрасна хармония между мъжкото и женското у Иисус (Мережковский 1912: 279).

Като единствена изява и остатък от физическата страна на любовните отношения е допуснатата целувката. Авторка на това предложение е поетесата Зинаида Гипиус, изживяваща се като андрогин, сключила официален брак и с Дмитрий Мережковски, и с Дмитрий Философов, и утвърждаваща семейната тройка като първообраз на *новата църква*. Отблъсната от физическата страна на любовта, Зинаида Гипиус приема единствено *влюбеността* като нейна форма, както и съответстващата ѝ физическа изява – целувката. Целувката – мислена като неотделима от вярата в Бога, същевременно е противопоставяна на животинската полова страст. (Анна Гипиус, по-голямата сестра на поетесата, в качеството си на лекарка, определя проповядваните възгледи като полова психопатия на основата на религиозен фанатизъм (вж. Злобин 1970: 54)).

Резултатът от еротичните експерименти е парадоксален – насочените срещу отричащото пола закостеняло „историческо християнство“ религиозно-еротични проекти се основават – отново – на половия аскетизъм. Или, така горещо проповядвания от Мережковски еротизъм, се оказва в крайна сметка „изцяло асексуален, необичайно изкуствен, характеризира се по-скоро с идеалистически и платонически влечения, дружба, духовна близост, нездраво любуване, отколкото с нормални, здрави отношения между две същества от различен пол“ (Зеньковский 1975: 279).

Еротичната патология е предмет на множество иронични и саркастични коментари. Безплодно (и в буквалния смисъл) се е оказало усърдното занимание на „господа обществениците“ с въпросите за пола, посочва един тогавашен критик на религиозно-сексуалната революция, – полът трябва да бъде осветен, оправдан, но нито

една от съществуващите форми на пола не се е оказала приемлива: „Единствено влюбеността, другото го отхвърляме“ (Каменев 2008: 256). Тръгнаха от борбата срещу „скопчеството“ на монасите, тройката съпрузи с аскетизма на своя брак сами насаждат скопчество, което, обаче, за разлика от монашеското, е безблагодатно (Бонецкая 2017: 71).

Без съмнение *Новата църква* на съпрузите Мережковски (както и брачната им тройка с Дмитрий Философов) е сред най-ярко открояващите се религиозно-еротични проекти на Сребърния век, което, с оглед на цялата пъстра картина на еротиката в тогавашна Русия, е забележително.

Цялостното впечатление от духовната атмосфера на Сребърния век е за игровия характер и на религиозността, и на сексуалните практики като интелектуални опити за развлечение. А религиозните игри с пола, основателно посочва Пиам Гайденко, „са занятие опасно и двусмислено“ (Гайденко 2000: 107). Полярните си оценки епохата дължи особено много на тези „непристойно-смешни глупости“ – „божествени кръвосмешения“, „девствени бракове“, самооскопявания (Бонецкая 2017: 157) и прочее преструвки.[4] Наистина, както отбелязва Александър Еткин, „Не е лесно да се примирим с мисълта, че една и съща епоха, едни и същи идеи, а често и едни и същи хора са отговорни и за удивителните постижения, и за също така неимоверните грешки на човешкия дух“ (Еткин 1996: 6).

Еросът на Сребърния век оставя петна върху благородния метал (ако се възползваме от тази металургична метафора), показвайки как игровият, театралният, развлекателният характер на кръстосването на религиозните търсения със сексуалната сфера на човека довежда до принижаването и на двете, въпреки първоначално възвишените намерения. Религията на *святата плът* се оказва провал, но осъщественият антропологически експеримент е впечатляващ и с далеч отиващи последици.

Бележки:

1. „Не обичайте света, нито това, което е в света. Ако някой обича света, Божията любов не е у него. Защото всичко, което е в света – желанията на плътта, похотта на очите и надменността в живота, не е от Отца, а от този свят“ (Първо съборно послание на Йоан 2: 15 – 17).

2. Вж. напр.: Match, O. Zinaida Gippius and the Unisex of Heavenly Existence. // *Die Welt der Slaven*, 1975/75, vol. 19-20; Русский Эрос, или философия любви в России.

Сост. В. П. Шестаков. Москва, 1991; Эрос. Россия. Серебряный век. Сост. А Щуплов. Москва, 1992; Эткинд, А. Эрос невозможного: История психоанализа в России. Санкт Петербург, 1993; Matich, O. The symbolist meaning of love: theory and practice. // *Creating Life: The Aesthetic Utopia of Russian Modernism* (Edited by I. Paperno and J. Grossman), Stanford, California, 1994; Новиков, А. И. Проблема эроса (пол, женщина, любовь) в русской философской мысли конца XIX – начала XX века. // *Феминизм и российская культура*. Санкт Петербург, 1995; Matich, O. *Laboratory of Deams: The Russian Avant-garde and Cultural Experiment*. Stanford, 1996; Эрос и порнография в русской культуре. Под ред. М. Левитга и А. Топоркова. Москва, 1999; Эткинд, А. Содом и Психея. Очерки интеллектуальной истории Серебряного века. Москва, 1999; Presto, J. The Androgynous Gaze of Zinaida Gippius. // *Russian Literature*, 2000, vol 48, issue 1; Эротизм без границ. Сост. М. М. Павлова. Москва, 2004; Matich, O. *Erotic utopia: the decadent imagination in Russia's fin-de-siècle*. University of Wisconsin Press, 2005; Шахматова, Е. Сексуальная мистика Востока в культуре Серебряного века. // *Азия и Африка сегодня*, 2008, №4; Шахматова, Е. Мифологема „Восток“ в философско-эзотерическом контексте культуры Серебряного века. Москва: Академический проект, 2020, и мн. др.

3. Както посочва Бердяев в „Метафизика на пола и любовта“, 1907, „С отхвърлянето на рода и раждането Соловьев принадлежи на новото религиозно съзнание, доближава се до новото религиозно учение за любовта, но не стига до края. Той е наш пряк предшественик“ (Бердяев 1992: 15).

4. Вж. две типични критики към линията на „Нов път“ и проповядваните нови религиозно-еротични практики: „Това учение – учението на „Нов път“, напомнящо най-гнусните разклонения на гностична секта с особени тайнствени и срамни ритуали, във всеки случай не е учение за вярата в Бога. То стои ръка за ръка с култа към дявола и с черните меси“ (Волынский 2008: 151); „От тая неограничена от никого свобода на половото чувство, която ни предлагат днес, човечеството се отдръпна още много отдавна, в първите стъпки на своя живот; по силата на своето съхранение то се е постарало да се ограда от нея и чрез морал, и чрез религия, и чрез право“ (Маковский 2008: 160).

Литература:

Базаров, Вл. 2001 Христиане Третьего Завета и строители Башни Вавилонской. // Д. С. Мережковский: Pro et Contra. СПб., РХГИ.

Бердяев, Н. 1908 Происхождение зла и смысл истории. // *Вопросы философии и психологии*, № 5 (95), 441 – 479.

Бердяев, Н. 1946 Русская идея. Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века. Париж, IMCA Press.

Бердяев, Н. 1992 Ерос и личность. Философия на пола и любовта. Превод Лидия Денкова. София, ГАЛ-ИКО.

Бердяев, Н. 1994 Смисльт на творчеството. Превод Наталия Занева. София, УИ „Св. Кл. Охридски“.

Бердяев, Н. 1999 Новое религиозное сознание и общественность. Москва, „Канон“.

Бонцкая, Н. 2017 В поисках Неведомого Бога. Мережковский – мыслитель. Москва – Санкт Петербург, Центр гуманитарных инициатив.

Волынский, А. 2008 Книга великого гнева. // З. Н. Гиппиус: Pro et Contra. СПб., РХГИ.

Гайденок, П. 2000 Д. С. Мережковский: апокалипсис „всесокрушающий религиозной революции“. // *Вопросы литературы*, № 5, 98 – 126.

Зеньковский, С. 1975 Д. С. и З. Н. Мережковские. // *Русская религиозно-философская мысль XX века. Сборник статей под ред. Н. П. Полторацкого. University of Pittsburg.*

Злобин, Вл. 1970 Тяжелая душа. Литературный дневники. Воспоминания. Статьи. Стихотворения. V. Kamkin.

Каменев, Ю. 2008 О робком пламени г. Антоних Крайных. // З. Н. Гиппиус: Pro et Contra. СПб., РХГИ.

Маковский, Ф. 2008 Что такое русское декаденство. // З. Н. Гиппиус: Pro et Contra. СПб., РХГИ.

Мережковский, Д. 1912 Не мир, но меч. Полн. собр. соч., т. X, Москва.

Осипович, Т. 1998 Победа над рождением и смертью, или Женофобия русской утопической мысли на рубеже XIX – XX веков. // *Общественные науки и современность*, № 4, 174 – 181.

Пахмусс, Т. 1975 З. Н. Гиппиус. // *Русская религиозно-философская мысль XX века. Сборник статей под ред. Н. П. Полторацкого. Pittsburg.*

Франк, С. 2001 О так называемом „новом религиозном сознании“. // Д. С. Мережковский: Pro et Contra. СПб., РХГИ.

Шахматова, Е. 2008 Сексуальная мистика Востока в культуре Серебряного века. // *Азия и Африка сегодня*, № 4, 64 – 70.

Штепа, В. 2001 Пол традиции и пол постмодерна: Розанов сегодня. – <http://kitezhh.onego.ru/rozanov.html>

Эткинд, А. 1996 Содом и Психея. Очерки интеллектуальной истории Серебряного века. Москва, „Гарант“.

Bruner, E. 1947 Man in Revolt. A Christian Anthropology. Lutterworth Press.

References

Vazarov, Vi. 2001 Hristiane Tret'ego Zaveta i stroiteli Bashni Vavilonskoj. // D. S. Merezhkovskij: Pro et Contra. Saint Petersburg, RHGI.

- Berdiaev, N.** 1908 Proishozhdenie zla i smysl istorii. // *Voprosy filosofii i psihologii*, № 5 (95), 441 – 479.
- Berdiaev, N.** 1946 Russkaia ideia. Osnovnye problemy russkoj mysli XIX veka i nachala XX veka. Paris, IMCA Press.
- Berdiaev, N.** 1992 Eros i lichnost. Filosofiia na pola i liubovta. Sofia, GAL-IKO.
- Berdiaev, N.** 1994 Smisylyt na tvorchestvoto. Prevod Nataliia Zaneva. Sofia University „St. Kl. Ohridski“.
- Berdiaev, N.** 1999 Novoe religioznoe soznanie i obshtestvennost'. Moskva, „Kanon“.
- Boneckaia, N.** 2017 V poiskah Nevedomogo Boga. Merezhkovskij – myslitel'. Moskva – Saint Petersburg.
- Bruner, E.** 1947 Man in Revolt. A Christian Anthropology. Lutterworth Press.
- Etkind, A.** 1996 Sodom i Psiheia. Ocherki intellektual'noj istorii Serebrianogo veka. Moskva, „Garant“.
- Gajdenko, P.** 2000 D. S. Merezhkovskij: apokalipsis „vsokrushaiushtij religioznoj revoliucii“. // *Voprosy literatury*, № 5, 98 – 126.
- Frank, S.** 2001 O tak nazyvaemom „novom religioznom soznanii“. // D. S. Merezhkovskij: Pro et Contra. Saint Petersburg, RHGI.
- Kamenev, Iu.** 2008 O robkom plameni gg. Antonih Krajnyh. // Z. N. Gippius: Pro et Contra. Saint Petersburg, RHGI.
- Makovskij, F.** 2008 Chto takoe russkoe dekadentstvo. // Z. N. Gippius: Pro et Contra. Saint Petersburg, RHGI.
- Merezhkovskij, D.** 1912 Ne mir, no mech. Polnfe sobranie sochinenij, t. X, Moskva.
- Osipovich, T.** 1998 Pobeda nad rozhdeniem i smertiu, ili Zhenofobiia russkoj utopicheskoi mysli na rubezhe XIX – XX vekov. // *Obshtestvennye nauki i sovremennost'*, № 4, 174 – 181.
- Pahmuss, T.** 1975 Z. N. Gippius. // Russkaia religiozno-filosofskaia mysl' XX veka. Sbornik statej pod red. N. P. Poltorackogo. Pittsburg.
- Shahmatova, E.** 2008 Seksual'naia mistika Vostoka v kul'ture Serebrianogo veka. // *Azija i Afrika segodnia*, № 4, 64 – 70.
- Shtepa, V.** 2001 Pol tradicii i pol postmoderna: Rozanov segodnia. – Available at: <http://kitezh.onego.ru/rozanov.html>
- Volynskij, A.** 2008 Kniga velikogo gneva. // Z. N. Gippius: Pro et Contra. Saint Petersburg, RHGI.
- Zen'kovskij, S.** 1975 D. S. i Z. N. Merezhkovskie. // Russkaia religiozno-filosofskaia mysl' XX veka. Sbornik statej pod red. N. P. Poltorackogo. University of Pittsburg.
- Zlobin, Vl.** 1970 Tiazhelaia dusha. Literaturnyj dnevnik. Vospominaniia. Stat'i. Stihotvoreniia. V. Kamkin.